

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА В АВТОРСЬКИХ ПРАВАХ У СКЛАДІ ВІДУМЕРЛОЇ СПАДЩИНИ

SPECIFICS OF THE SUCCESSION IN COPYRIGHT AS A PART OF THE ESCHEAT LAW

Чупрій Д.Ю., студентка III курсу
юридичного факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена особливостям правонаступництва в авторських правах, що належать до відумерлої спадщини. Цивільні права та обов'язки, що входять до складу спадщини, здатні характеризуватися різноманітністю та специфічністю, що вимагає врахування особливостей їхньої правової природи. Безумовно, особливим об'єктом правонаступництва є авторське право. Ст. 29 Закону України «Про авторське право та суміжні права» передбачає можливість переходу у спадщину лише майнових авторських прав, але зважаючи на їхній тісний зв'язок із особистими немайновими правами автора, не можна стверджувати про припинення останніх смертю власника. Відстоюється думка, що хоча особисті немайнові права не переходять до правонаступника у складі спадщини, він усе ж уперше набуває повноважень щодо їхнього захисту.

Авторське право у разі відумерлої спадщини переходить до територіальної громади на загальних підставах, визначених ст. 1277 ЦК, у порядку сингулярного правонаступництва. Відносини відумерлої щодо авторського права потребують спеціального врегулювання, оскільки його ефективне здійснення та захист більшою мірою залежать від правосуб'єктності набувача, а також його компетенції в цій сфері. Досліджено практику зарубіжних держав із правонаступництва різних публічно-правових утворень у відумерлій спадщині загалом і здійснення авторських прав у її складі зокрема. Передання державою повноважень із здійснення авторських прав спеціальним установам у сфері інтелектуальної власності є непоодиноким та являє собою зараз єдиний ефективний механізм із запобігання безсуб'єктності авторських прав. На основі зазначеного обґрунтовується необхідність заміни в цих правовідносинах територіальної громади на державу, а також наділення компетентних державних органів відповідними повноваженнями щодо його здійснення та захисту. У статті наголошується на проблемі звуженості об'єктного складу відумерлої спадщини, спричиненою недостатньою законодавчою врегульованістю і небажанням територіальної громади бути правонаступником щодо інших суб'єктивних прав померлого, крім права власності.

Ключові слова: відумерла спадщина, авторське право, правонаступництво територіальної громади, немайнові особисті права автора, майнові права автора, сингулярне правонаступництво, спадщина.

The article is devoted to succession in copyrights as a part of escheat law. The copyrights is the specific object of inheritance that needs an enhanced protection because of their great value for social relations and development of the human civilization. Art. 29 of the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" provides the possibility of inheritance only for property rights. But the personal non-property rights of the author aren't terminate at the time of the decedent's death. Although personal non-property rights do not pass to the successor in the inheritance, heirs are first granted the right to defend these rights.

The absence of heirs threatens the stability of the legal relations and the institute of heritage. Art. 1277 of Civil Code of Ukraine provides the succession of escheat law by territorial commune in general, but specific of the acquisition of copyright wasn't taken into account. The article proves that such succession is not hereditary and has a singular nature.

The effective protection of copyright depends on the legal personality of the purchaser and their competence in this field. The foreign experience of the acquisition of escheat law by various public-law entities is diverse as well as the delegation of copyright to special institutions in the field of intellectual property. For example, in many legal systems there is an orphan work institute that uses a relatively wide range of works whose copyright is not owned by the owner for some reason. It is the effective mechanism for preventing copyright infringement in this area. Ukrainian law need to make the state an assignee of escheat law and give the competent state institutions the relevant powers for copyright protection, for example Ukrainian Copyright and Related Agency.

The article emphasizes the problem of narrowing of the object composition of the deceased's heritage, caused by insufficient legislative regulation and unwillingness of the territorial community to be the successor in respect of the subjective rights of the deceased, in addition to property rights.

Key words: the escheat law, the copyrights, an orphan work, the succession, the singular succession, inheritance.

Важливість законодавчого врегулювання відносин, пов'язаних із створенням і використанням творів науки, літератури і мистецтва, зумовлена потужною динамікою їхнього розвитку та закономірним збільшенням їхнього значення в інформаційному суспільстві. Непорушність і захищеність авторських прав становлять фундамент для розвитку інтелектуальної творчості як значущого складника розвитку людської цивілізації.

Незважаючи на те, що за часи незалежності вітчизняним законодавцем оновлено нормативну базу у цій сфері, рівень захищеності прав інтелектуальної власності (зокрема авторських) в Україні оцінюється як незадовільний [32]. Ця ситуація зумовлена цілою низкою чинників, з-поміж яких основним є відсутність комплексного врегулювання в законодавстві окремих питань, важливих для нормального функціонування відносин у сфері авторського права. Так, однією із заporук його існування, а також забезпечення непорушності та захищеності прав автора і після його смерті є інститут спадкування, правила та особливості якого визначені книгою шостою Цивільного кодексу України (далі – ЦК) та ст. 29 Закону України «Про авторське право та суміжні права».

Проте непоодинокими є випадки відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття, у зв'язку з чим спадщина, щодо якої не виявилось спадкоємців, може бути визнана *відумерлою*. З метою усунення безхазяйності майна та недоторканості суб'єктивних прав у складі такої спадщини законодавець поширює щодо неї особливий порядок правонаступництва, передбачений ст. 1277 ЦК України.

На радянському етапі розвитку спадкових правовідносин авторське право у разі відсутності у їхнього власника спадкоємців не визнавалося відумерлим (ст. 555 Цивільного кодексу УРСР), відтак виключалася можливість його подальшого існування. Чинна ст. 1277 ЦК України не тільки не відтворює таке, варто визнати, проблемне положення, а й взагалі не містить спеціальної норми щодо долі авторських прав у разі визнання спадщини автора відумерлою, як і, власне, її не містить Закон України «Про авторське право та суміжні права». Відсутність прямої законодавчої вказівки на припинення авторських прав у такому разі смертю їх власника переконливо свідчить

про поширення законодавцем на таке правонаступництво загальних засад, визначених ст. 1277 ЦК, що втілила принципово інший підхід до, по-перше, правової природи таких правовідносин; по-друге, їх суб'єктного складу шляхом заміни в ньому держави територіальною громадою; по-третє, об'єктного складу відумерлої спадщини, доповнивши його, як ми вже зазначили, авторськими правами зокрема. Втім, усе це не лише вирішило проблему визначення їх подальшої долі, а навпаки, додало нових теоретико-практичних питань, що вимагають ґрунтовного дослідження українськими цивілістами.

Проблема правовідносин з набуття територіальною авторських прав у складі відумерлої спадщини не зазнала достатнього предметного вивчення у вітчизняній цивілістичній науці. Внесок у дослідження цієї проблематики зробили праці вітчизняних учених Ю.О. Заїки [4], О.Є. Кухарева [8; 9], Є.О. Рябокони [15; 16; 17; 24], Г.В. Чурпіти [1], Є.В. Фесенко [26; 28; 29] та інших науковців, які під час вивчення інституту відумерлої спадщини розглянули деякі аспекти переходу авторських прав у складі відумерлої спадщини. Недостатній рівень дослідженості цього питання в поєднанні з його досить поверхневим врегулюванням на рівні законодавства ставить під загрозу нормальний розвиток правовідносин інтелектуальної власності.

Нині дискусійним питанням залишається питання щодо обсягу авторських прав, що включаються до спадщини. Суб'єктивне авторське право як комплекс належних автору правомочностей традиційно поділяється на дві групи, що закріплено, зокрема, у ст. 438 і 440 ЦК України, а також у Законі України «Про авторське право та суміжні права» (зокрема, ст. ст. 14 і 15). Ст. 29 цього Закону передбачає можливість переходу у спадщину лише *майнових авторських прав*, до яких законодавець відносить право на використання твору (визначене у цьому Законі як виключне); виключне право дозволяти використання творів; право перешкоджати неправомірному використанню твору, у тому числі забороняти таке використання; право вимагати винагороди за використання твору, а також інші права, встановлені законом.

Із положення ст. 29 Закону України «Про авторське право та суміжні права» можна було б зробити висновок, що особисті немайнові права автора – право вимагати визнання свого авторства; право приховувати ім'я; право вибирати псевдонім і користуватися ним; право вимагати збереження недоторканості твору, а також інші права, встановлені законом – мають припинятися із його смертю, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 14 цього Закону вони не можуть бути відчужені чи передані іншим особам. Тим не менше, охорона таких прав не обмежена в часі смертю автора та здійснюється безстроково (п. 10 ст. 28 цього Закону), а ч. 2 ст. 29 Закону надає спадкоємцям право захищати авторство на твір і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, а також будь-якому іншому посягання на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора.

Незважаючи на наведене розмежування прав автора, навряд чи можна заперечувати, що такий поділ є досить умовним, а майнові та особисті немайнові авторські права – тісно пов'язаними та взаємозалежними. Перехід у спадщину виключно однієї категорії прав автора був би неможливий, адже майнові права останнього засновані на належних йому немайнових правах. Наприклад, Ю.О. Заїка вказує, що розмежувати особисті немайнові і майнові права автора складно, а тому останні цілком можуть належати до складу спадщини [4, с. 66]. Однак не можна говорити про правонаступництво у всьому обсязі особистих немайнових прав померлого автора, адже окремі з них є пов'язаними із його особою. Тому з огляду на їх невідчужуваність та невіддільність від автора перехідність таких прав призвела б до абсурду і знівельовала б значення інтелектуальної творчості.

Утім, подальше існування об'єктів інтелектуальної творчості та їх правомірне використання не видається можливим, якщо окремі немайнові права автора, як-от право на авторство та право на ім'я, повністю припиняться із смертю їх власника. На недоречність припинення окремих особистих немайнових прав – права на недоторканість твору, права на авторство, права на ім'я – вказує і Є.О. Рябокони [15, с. 224], який слушно зазначає, що у разі смерті автора доцільніше говорити не про перехід особистих немайнових прав автора в порядку правонаступництва, а про *покладання законом повноважень щодо його захисту таких прав (поява прав уперше)* [24, с. 247]. Таку ж думку поділяє і Є.В. Фесенко [28, с. 153].

Утім, у доктрині висловлюється думка й про те, що варто передбачити можливість і майнових прав припинити своє існування із смертю автора у разі, коли спадщину визнано відумерлою. Таку позицію відстоює Г.В. Чурпіта, стверджуючи, що твір має переходити в суспільне надбання не тільки після впливу строку чинності майнових прав на нього, але й у разі відсутності спадкоємців [1, с. 303]. В.І. Сергєєв та О.С. Марданшина також поділяють цю думку, вважаючи, що за відсутності спадкоємців авторські права мають переходити до надбання суспільства [19]. Перехід творів у суспільне надбання означає їх вільне використання будь-якою особою без виплати авторської винагороди за умови дотримання особистих немайнових прав автора (ст. 30 Закону України «Про авторське право та суміжні права»).

Втілення наведеного, безумовно, дозволить ліквідувати водночас низку нагальних питань, пов'язаних із входженням авторських прав до складу відумерлої спадщини, але мало відповідатиме природі авторського права, його місцю в системі суб'єктивних прав людини, а також світовим тенденціям у сфері їх здійснення та охорони, оскільки українське законодавство націлене на гармонізацію із європейським законодавством у царині інтелектуальної власності. Передчасне встановлення безсуб'єктності в таких правах внаслідок смерті носія та відсутності спадкоємців, на нашу думку, поставить під загрозу інститут авторського права, інтереси авторів зокрема та суспільства у цілому, сформувавши несприятливі умови для створення об'єктів інтелектуальної творчості та їх подальшого існування і використання в правовому полі.

Крім того, вважаємо, що комплексний аналіз норм Закону України «Про авторське право та суміжні права» та книги четвертої ЦК України свідчить про перехідний характер майнових прав автора та відсутність підстав розглядати їх інакшим чином у разі відумерлої спадщини їх власника. Специфіка авторських прав вимагає урахування особливостей при визначенні порядку їх переходу до правонаступника їх померлого власника, а не слугує приводом повністю ліквідувати їх зі складу спадщини, щодо якої не виявилось спадкоємців. Це дає нам підстави погодитися із авторами, які вважають *недоцільним* виключення авторських прав із складу відумерлої спадщини, а відтак і позбавлення публічно-правових утворень права виступати правонаступником у них, що порушило б принцип рівності суб'єктів цивільно-правових відносин [15, с. 225; 29, с. 134].

Будь-яка спроба аналізу законодавства, що регламентує особливості набуття територіальною громадою відумерлої спадщини, ускладнена основоположною проблемою цього інституту – нез'ясованістю правової природи такого правонаступництва. Це викликано, перш за все, тим, що ст. 1277 ЦК віднесена законодавцем до книги шостої ЦК «Спадкове право», тоді як спадковий характер такого правонаступництва викликає у вчених сумніви.

У науковій літературі наявні різноманітні погляди на цю проблему. Наприклад, Ю.О. Заїка вважає, що територіальна громада набуває відумерлу спадщину як звичайний спадкоємець у порядку універсального правонаступництва,

тобто набуваючи усі права та обов'язки померлої особи в розумінні ст. 1216 ЦК [4, с. 190]. Такої ж думки притримується С.Є. Фурса [22]. Російські вчені М.В. Котухова [7, с. 22] та О.Є. Казанцева [4, с. 251], розглядаючи питання переходу виморочної спадщини до публічного утворення (зокрема, до територіальної громади), також вважають його спадкуванням. У доктрині є й позиція, висловлена Л.П. Ануфрієвою та Т.Д. Чепігою, згідно з якою перехід відумерлої спадщини до правонаступника пропонується вважати квазіспадкуванням, оскільки самим спадкуванням воно не є [6, с. 137, 147].

Розмірковуючи над сутністю правонаступництва територіальної громади у відумерлій спадщині, звернемося до ст. 1216 ЦК, яка визначає спадкування як перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Відповідно до ст. 1222 ЦК, спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини, тоді як спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин у розумінні ст. 2 ЦК. Тому не викликає сумнівів здатність територіальної громади виступати спадкоємцем за заповітом, натомість ця норма, а також відсутність територіальної громади в жодній із черг спадкування, дають обґрунтовані підстави вважати, що територіальна громада не може виступати спадкоємцем за законом, а тим більше не виступає спадкоємцем у порядку набуття відумерлої спадщини. На нашу думку, це опосередковано випливає і з формулювання ч. 1 ст. 1277 ЦК «у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини».

Таким чином, не можна погодитися із думкою, що правонаступництво у відумерлій спадщині містить ознаки спадкового. Викладене вище легальне визначення поняття спадкування, а також положення ч. 1 ст. 1218 ЦК, у якому вказано, що до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті, дають можливість вважати, що спадкування за своєю природою є універсальним правонаступництвом. Натомість із ч. 4 ст. 1277 ЦК випливає, що територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язується задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця щодо відшкодування завданих останнім збитків та моральної шкоди, тобто обсяг обов'язків, що покладаються на територіальну громаду, є *звуженим* і заздалегідь визначеним законодавцем.

Тому погоджуємося із вченими, що вважають перехід відумерлої спадщини правонаступництвом, яке не носить спадковий характер. Наприклад, О.В. Розгон переконана, що відумерла спадщина переходить до територіальної громади як до правонаступника, а не як спадкоємця [13, с. 353]. Аналогічну думку відстоює Є.О. Рябоконт, ґрунтуючись на суттєвій різниці між спадкуванням і правонаступництвом територіальної громади у відумерлій спадщині: по-перше, територіальні громади позбавлені права на прийняття спадщини або відмову від її прийняття, притаманного спадкоємцям, а тому виступають як «необхідні» правонаступники спадщини, до яких спадщина переходить незалежно від їхньої волі; по-друге, різним є процесуальний порядок набуття прав на відумерле майно територіальної громадою, для якої смерть особи сама по собі не породжує жодних прав на спадщину, та набуття прав на спадщину спадкоємцями, у яких аналогічний факт навпаки, породжує право на спадкування; по-третє, різниться є і момент набуття спадщини – право територіальної громади виникає з моменту вступу в законну силу рішення суду, прийнятого в порядку окремого провадження, тоді як спадкоємці, які прийняли спадщину,

набувають її з часу її відкриття, і, як правило, можуть підтвердити право на неї шляхом оформлення свідоцтва про право на спадщину; по-четверте, на відміну від спадкоємців, територіальна громада відповідно до ч. 1 ст. 1277 ЦК має обов'язок, а не право звернутися до суду із заявою про визнання її відумерлою [12, с. 37]. Вчений слушно, на нашу думку, зауважує, що згадане вище звуження спадкового пасиву, тобто обов'язків померлого, що переходять до територіальної громади, демонструє *сингулярний характер* такого правонаступництва та виключає можливість вважати його спадковим [24, с. 227]. Тому не можемо підтримати позицію вчених, які хоч і вважають перехід відумерлого майна у власність територіальної громади особливим випадком цивільного правонаступництва, та все ж наділяють його універсальним характером [22, с. 83; 21, с. 107].

В.І. Сергеев і О.С. Марданшина також вказують, що немає жодних підстав вважати такий перехід спадкуванням [19]. Цієї ж думки притримувалась І.В. Жилінкова, яка вважала перехід відумерлої спадщини до територіальної громади не спадкуванням, а самостійною підставою виникнення права комунальної власності [3, с. 52].

На користь розуміння набуття територіальною громадою відумерлої спадщини як неспадкового правонаступництва свідчить формулювання п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування», у якому зазначається, що «вимоги про відшкодування зазначених витрат можуть бути пред'явлені й до територіальної громади, яка стала власником спадщини, визнаної судом відумерлою». Тобто відсутні будь-які нормативні вказівки на те, що територіальна громада у такому разі виступає спадкоємцем.

Отже, правовідносини з набуття відумерлого майна в українському законодавстві дійсно виведені за межі спадкових, хоча про це прямо не зазначено в законі. З цього випливає, що правонаступництво в авторських правах у складі відумерлої спадщини аналогічно не є спадковим, натомість воно становить *особливий спосіб їх набуття територіальною громадою*. Тому норми Закону України «Про авторське право та суміжні права» містять ряд недоліків, як-от: відсутність у переліку суб'єктів авторського права (ст. 7 цього Закону) територіальної громади як правонаступника у відумерлій спадщині, оскільки вона не належить до жодної черги спадкоємців за законом; поширення права захищати авторство на твір і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, а також іншим посяганням на твір, небезпечним для честі та репутації автора (ч. 2 ст. 29 цього Закону) тільки на спадкоємців, тоді як територіальна громада як правонаступник у відумерлій спадщині фактично позбавляється цього права. Утім, вважаємо, що наявність перелічених недоліків не заважає авторським правам входити до складу відумерлої спадщини.

Як ми вже зазначали, такого стану досліджуваний інститут набув після набрання чинності ЦК України в 2004 році, позаяк ст. 555 ЦК УРСР визначала випадки, коли спадкове майно переходило до держави за правом спадкоємництва. Одним із таких випадків була відсутність у спадкодавця спадкоємців за законом і за заповітом (п. 2 ч. 1 ст. 555 ЦК УРСР). Із цього формулювання можна зробити висновок, що держава, як і нині територіальна громада, не була прямо визначена у переліку спадкоємців, однак законодавець у ст. 555 ЦК УРСР окремо наголосив на тому, що таке правонаступництво слід вважати спадковим. Аналіз норм спадкового права зарубіжних держав демонструє, що таке розуміння природи правонаступництва у відумерлій спадщині лишається актуальним у багатьох із них, крім того, зустрічаються й інші підходи, що подекуди відрізняються від українських.

Наприклад, відповідно до п. 2 ст. 1151 та абз. 2 п. 1 ст. 1157 Цивільного кодексу Російської Федерації виморочна

спадщина в обов'язковому порядку переходить до публічних утворень двох рівнів, і такий перехід за своєю суттю є спадковим. В Естонії (ст. 18 Закону Естонії «Про спадкування в Естонії») і Молдові (ч. 2 ст. 1433 Цивільного кодексу Республіки Молдова) держава також спадкує виморочне майно, при чому для набуття такої спадщини останньою не вимагається наявності відповідного судового рішення. Натомість ст. 1224 Цивільного кодексу Республіки Вірменія регламентує перехід виморочного майна в комунальну власність за місцем відкриття спадщини, а згідно із ст. 1157 Цивільного кодексу Республіки Узбекистан виморочне майно переходить у власність органу місцевого самоврядування, яке, втім, може відмовитися від нього, і такому разі така спадщина переходить до держави.

Порівнюючи інститут відумерлості спадщини в українському законодавстві з аналогічним у праві зарубіжних країн, російські вчені Б.Л. Хаскельберг і В.В. Ровний називають порядок переходу відумерлої спадщини до територіальної громади в Україні імперативним «одноступеневим» та «однорівневим» за своєю суттю, позаяк ЦК України чітко вказує на перехід відумерлої спадщини до одного суб'єкта – територіальної громади. Натомість автори називають систему правонаступництва у відумерлій спадщині в Республіці Узбекистан «двоступеневою», а правонаступництво Російської Федерації у виморочній спадщині визначається авторами як імперативне «одноступеневе», але при цьому «дворівневе» залежно від виду майна у складі відумерлої спадщини [30].

Звертаючись до європейського досвіду, зазначимо, що у низці країн, таких як Німеччина (§ 1936 Німецького цивільного уложення), Швейцарія (ст. 466 Цивільного кодексу Швейцарії), а також Іспанія та Італія, набуття державою відумерлої спадщини розглядається як спадкування, тобто універсальне правонаступництво. Натомість у Франції (ст. 539, 768 Цивільного кодексу Франції), США (титул 78 Закону про розпорядження незатребуваним майном США) і Великій Британії (Закон про управління відумерлим майном) держава набуває відумерлу спадщину як безхазяйну без будь-яких обтяжень.

Набуття відумерлої спадщини в порядку *спадкування* (а отже – універсального правонаступництва), яке практикується у великій кількості країн, нам видається більш бажаним для впорядкованості та завершеності відповідних правовідносин, оскільки це не тільки забезпечує захищеність спадкового майна, а й також дає змогу запобігти безсуб'єктності спадкового активу і пасиву, сприяючи, відповідно, задоволенню законних вимог кредиторів спадкодавця в повному обсязі.

Окрім того, проведений аналіз законодавства зарубіжних країн показує, що у багатьох із них суб'єктом правонаступництва у відумерлій спадщині виступає *держава*. Як ми вже зазначили, з прийняттям ЦК України державу у такому правонаступництві замінила територіальна громада, однак доцільність такої заміни досі піддається сумніву вітчизняними науковцями, оскільки *визначення територіальної громади правонаступником щодо відумерлої спадщини не сприяє основній меті цього інституту, адже вона не має правосуб'єктності, достатньої для ефективного здійснення правомочностей власника* [24, с. 246].

Ми приєднуємося до цієї думки, адже вважаємо, що український законодавець безпідставно відкинув напрацьовану раніше практику переходу відумерлої спадщини до держави та не врахував зарубіжний досвід. Призначення територіальної громади суб'єктом такого правонаступництва, поєднане із відсутністю його ґрунтового врегулювання на законодавчому рівні, на нашу думку, не сприяє впорядкованості цивільних правовідносин. Законодавець не визначив жодних негативних наслідків для територіальної громади у разі нездійснення нею обов'язку звернутися до суду для набуття відумерлої спадщини, передбаченого ч. 1 ст. 1277 ЦК України. Відповідно до

законодавства, судовий порядок набуття відумерлої спадщини є *єдиним* способом її переходу до територіальної громади. Однак на практиці виконання цього обов'язку органом місцевого самоврядування є довільним та жодним чином не контролюється, допускаючи безхазяйність спадкового майна та безсуб'єктність прав та обов'язків у складі такої спадщини.

Крім того, бездіяльність органів місцевого самоврядування спровокована *відсутністю часових обмежень* для подання заяв про визнання спадщини відумерлою, адже ч. 2 ст. 1277 ЦК визначає тільки мінімальну межу для подання такої заяви – рік з часу відкриття спадщини. Доцільність встановлення саме такої мінімальної межі також ставиться під сумнів, позаяк строк для прийняття спадщини спадковими правонаступниками визначається у шість місяців (ч. 1 ст. 1270 ЦК). Утім, в літературі наявне таке обґрунтування положення ч. 2 ст. 1277 ЦК: «Шість місяців йде на з'ясування питання, чи буде прийнята спадщина спадкоємцями за заповітом або за законом, і ще шість місяців — для з'ясування питання, чи є претензії на спадкове майно з боку інших осіб (співвласників, кредиторів тощо)» [23, с. 31].

Зауважимо, що інститут відумерлої спадщини містить ще одну суттєву проблему. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів вимагає, щоб усі підписанти враховували авторські права на твори авторів з інших країн-учасниць конвенції так само, як вони враховують авторські права своїх власних громадян. Тоді як ЦК України визначає територіальну громаду правонаступником у відумерлій спадщині, міжнародні договори України містять норми, відповідно до яких рухоме майно у разі відсутності спадкоємців переходить у власність тієї Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець в момент смерті, а нерухоме майно переходить у власність тієї Договірної Сторони, на території якої воно знаходиться (ст. 38 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах; ст. 35 Договору між Україною та Естонською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах). Отже, *держава також може набути відумерлу спадщину*, однак, знову ж таки, невідомо, яким чином відбуватиметься подальше здійснення правомочностей щодо неї, якщо відповідні норми відсутні. На нашу думку, ця проблема неодмінно потребує законодавчого вирішення.

Вважаючи за необхідне повернути державі статус спадкового правонаступника у відумерлій спадщині, Є.О. Рябоконт, утім, зауважує, що *держава в силу своєї природи також не здатна належним чином управляти усіма правами та обов'язками померлого*, зокрема авторськими правами. Відтак, на думку вченого, варто було б передати повноваження спеціально створеним організаціям, зокрема тим, які уповноважені здійснювати колективне управління авторськими правами [24, с. 247]. Така передача нам видається цілком ефективною для забезпечення ефективності здійснення авторських прав та усунення безсуб'єктності в цих правовідносинах, тим більше, така практика є звичною для багатьох країн світу.

Зокрема, у багатьох правових системах є інститут *«сирітського твору»* (англ. *orphan work*), що використовується щодо широкого кола творів, авторські права щодо яких з певних причин не мають власника. До цієї категорії прийнято відносити й авторські права у складі відумерлої спадщини. Необхідність наведеної категорії зумовлена проблемою неможливості вимагати дозволу у власника авторських прав на використання твору. У США, наприклад, загальне відання сирітськими творами та правами на них здійснює Бюро авторських прав. Як не дивно, на законодавчому рівні в США проблема творів-сиріт так і не отримала системного вирішення на рівні законодавства, незважаючи на те, що невизначеність щодо статусу таких

робіт не відповідає цілям системи авторських прав, створюючи незручності, перш за все, для добросовісних користувачів, які ризикують отримати штраф за неправомірне використання твору. Зокрема, донедавна із цієї причини американські бібліотеки та вебсайти не могли публікувати сирітські роботи, і це стало приводом для багатьох гучних спорів (наприклад, справа Authors Guild та інших проти Google). Нині американські бібліотеки та архіви мають обмежені привілеї щодо копіювання сирітських робіт відповідно до параграфу 108 титулу 17 Кодексу США. Також у 2018 році Законом про модернізацію музики визначено деякі орієнтири для використання звукозаписів сирітських творів: користувач повинен подати твір-сироту до Бюро авторських прав США, після чого будь-якому власнику авторських прав буде надано 90 днів, щоб виступити і заперечити проти його використання. Якщо власник прав не з'являється, або якщо користувач успішно довів, що використання є некомерційним справедливим використанням запису, запис може використовуватися вільно [33].

У Європейському Союзі (далі – ЄС) з 2012 року діє Директива 2012/28/EU, що охоплює сирітські твори, створені в ЄС як друковані, кінематографічні та аудіовізуальні твори, фонограми та твори, вбудовані або включені в інші твори чи фонограми, а також неопубліковані твори. По суті, положення цієї Директиви реально стосуються використання творів навчальними закладами та установами, що опікуються культурною спадщиною з неприбутковою метою, тоді як не враховано право доступу громадян до таких творів. У Німеччині відання творами-сиротами та правами на них здійснює Німецьке патентне відомство, яке веде відповідний реєстр ліцензій, що видають на некомерційне використання робіт. У Франції учасником процесуальних дій з визнання спадщини відумерлою є адміністрація служби управління державного майна, мер міста, де відкрилась спадщина, піклувальник майна та прокурор Республіки. Що стосується творів сиріт, з 2012 року їхня проблема частково урегульована прийняттям Закону «Про обов'язкове колективне ліцензування недоступних для продажу творів ХХ століття для їх подальшого оцифрування і опублікування», що дозволило опублікувати книги, видані у Франції до 1 січня 2001 року, а також оцифрувати їх. Управління такими творами та авторськими правами належить до повноважень колекціонерного товариства SOFIA.

З 2014 року у Великій Британії сирітськими роботами опікується Офіс інтелектуальної власності. У країні існує система ліцензій на такі твори, які діють лише на території Сполученого Королівства, видаються для комерційних та некомерційних цілей строком до семи років і підлягають поновленню. Щодо сирітських робіт та ліцензій на них діє відповідний реєстр.

Подібна система ліцензування міститься і в Індії (ст. 31а Закону про авторське право), Японії (ст. 67 Закону про авторське право), Саудівській Аравії (ст. 16 Закону про авторське право), а також Угорщині та Південній Кореї.

Отже, практика передачі державою повноважень із здійснення авторських прав спеціальним установам у сфері інтелектуальної власності є непоодиноким та, більше того, являє собою поки що єдиний ефективний механізм із запобігання безсуб'єктності авторських прав, що опинилися у складі відумерлої спадщини. У 2010-х роках законодавча база багатьох країн у цій сфері була якісно змінена та вдосконалена, тоді як українському законодавству лише належить пройти шлях до врегулювання цієї сфери цивільних правовідносин.

З огляду на неврахування вітчизняним законодавцем під час нормативного врегулювання інституту відумерлої спадщини специфіки здійснення авторських прав в Україні відсутні установи, що могли б їх здійснювати. Говорячи про нині чинні органи, уповноважені здійснювати колективне управління авторськими правами, варто зазначити таке.

З 23 серпня 2016 року внаслідок ліквідації Кабінетом Міністрів України Державної служби інтелектуальної власності її правонаступником стало Міністерство економічного розвитку і торгівлі, на яке покладено завдання і функції з реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності (Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №459 від 20 серпня 2014 року). До сфери управління Мінекономрозвитку належить Державна організація «Українське агентство з авторських та суміжних прав» (далі – Агентство). Як зазначено у її статуті, ця організація створена відповідно до вимог Закону України «Про авторське право і сумісні права». Своєю місією Агентство називає надійне гарантування захисту авторського права та інтелектуальної власності на території України. Його завданнями є, зокрема, управління на колективній основі і захист майнових прав вітчизняних і зарубіжних авторів на території України; усунення порушень в галузі авторського права в перегворному або судовому порядку; попередження правопорушень у сфері інтелектуальної власності шляхом підвищення інформованості громадськості в галузі авторського права; сприяння становленню і розвитку загальної правової системи у сфері інтелектуальної власності та колективного управління авторськими правами в Україні [31].

Аналіз судової практики демонструє активну реалізацію Агентством повноважень, визначених, зокрема, у його статуті – представництво законних інтересів авторського права і (або) суміжних прав та інших правовласників у державних та громадських органах і організаціях відповідно до законодавства (п. 3.2.6 Статуту). Так, наприклад, у справі №761/44517/18-ц Агентство, діючи в інтересах власника авторських прав, подало позовну заяву до ТОВ «Меґого» про стягнення компенсації за порушення авторських майнових прав [25]; а у справі №761/12617/17 Агентство, аналогічно представляючи інтереси правовласника, подало позов до Приватного акціонерного товариства «Телеканал «Інтер» про стягнення компенсації за порушення виключних авторських прав [10].

Отже, у разі повернення державі статусу спадкового правонаступника у відумерлій спадщині, органом, що міг би здійснювати авторські права у її складі, є *Українське агентство з авторських та суміжних прав*. Безсумнівно, на шляху до цього лежить тривалий процес ґрунтовних змін як до Цивільного кодексу України, так і до Закону України «Про авторське право та суміжні права», однак необхідність зміни суб'єктного складу правонаступництва у відумерлій спадщині, на нашу думку, є очевидною, зважаючи на зарубіжний досвід і теоретико-практичні проблеми, спричинені здебільшого «поверхневим» підходом законодавця до врегулювання інституту відумерлості спадщини в чинному цивільному законодавстві.

Нині відносини правонаступництва щодо відумерлої спадщини серйозно ускладнені проблемою звуженості її об'єктного складу, спричиненою, перш за все, недостатньою законодавчою врегульованістю і небажанням територіальної громади бути правонаступником щодо інших суб'єктивних прав померлого, крім права власності. Неправильність такого підходу не має викликати сумнівів, оскільки ст. 1277 ЦК, що визначає особливості правонаступництва територіальної громади у відумерлій спадщині, не містить вказівки на обмеженість обсягу прав у її складі. Особливого значення ця проблема набуває у випадку з авторським правом, оскільки територіальна громада, як правило, *звертається до суду із метою набуття окремих речей-результатів інтелектуальної творчості*, хоча об'єктом такого наступництва виступають не самі матеріальні об'єкти, а *права та обов'язки померлого*, про що прямо зазначено в ст. 1218 ЦК. До того ж ч. 1 ст. 419 ЦК визначає, що право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного.

Наприклад, заявник у справі № 340/478/18 – Криворівнянська сільська рада Верховинського району Івано-Франківської області – наприкінці 2018 року просив суд визнати відумерлою спадщину, що лишилася після гуцульської письменниці та фольклористки Параски Плитки-Горищвіт, яка померла у 1998 році. Заявник зазначив, що до складу спадщини належить житловий будинок, деякі особисті речі та 246 об'єктів інтелектуальної творчості. Із матеріалів справи відомо, цей будинок разом із об'єктами інтелектуальної власності вже використовувався як меморіальний музей, а також на момент подання заяви було розпочато збирання документів для отримання статусу громадського музею. Суд задовольнив заяву у повному обсязі, однак сумнів викликає те, що до складу спадщини, що лишилася після митця, включено об'єкти його інтелектуальної творчості, тоді як авторські права, що належали спадкодавцю, лишилися поза її межами. Ґрунтуючись на легальному визначенні поняття «спадщина» (ст. 1218 ЦК), положенні п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК, а також ст. 28 Закону України «Про авторське право та суміжні права», відповідно до якої авторське право за загальним правилом діє протягом усього життя автора і 70 років після його смерті, а особисті немайнові права автора охороняються безстроково, вважаємо, що до складу відумерлої спадщини, вочевидь, варто було віднести і авторські права спадкодавця.

Як ми вже зазначали, аналогічна проблема існує й щодо інших суб'єктивних прав спадкодавця, зокрема, в сфері інтелектуальної власності. Типовими, на нашу думку, є обставини справи № 212/1571/2012, у якій заявником виступила Вінницька міська рада, що просила суд визнати відумерлою спадщину, що складалася із права власності на промисловий зразок, зареєстрований в державному реєстрі патентів України. Із матеріалів справи відомо, що спадкодавець був співвласником патенту на запірно-пломбувальний пристрій «Варта-Універсал М». Як і в попередній справі, суд визнав спадщину відумерлою і передав право власності на промисловий зразок територіальній громаді міста Вінниці в особі Вінницької міської ради. Отже, у цьому разі також наявна проблема штучної обмеженості об'єктного складу відумерлої спадщини виключно правом власності.

Дійсно, за роки існування ЦК України так і не вироблено усталену практику щодо правонаступництва територіальної громади в інших правах спадкодавця, крім права власності на майно, яке становить очевидний матеріальний інтерес для органів місцевого самоврядування. Безумовно, таке становище не відповідає призначенню інституту відумерлої спадщини, негативно впливає на нормальний розвиток цивільних правовідносин та нівелює значення авторського права, фактично сприяючи його припиненню разом із смертю власника.

Цивільні права та обов'язки, що входять до складу спадщини, здатні характеризуватися різноманітністю, а подекуди й специфічністю, що, відповідно, вимагає врахування особливостей їх правової природи. До таких прав, без сумніву, можна віднести авторське право. Однак в Україні досі не вироблено практику набуття територіальними громадами авторських прав померлого, їх здійснення та захист, натомість територіальні громади активно набувають право власності щодо відумерлого майна.

Отже, проведений аналіз законодавства дає можливість зробити такі **висновки**.

Інститут відумерлої спадщини покликаний відновити нормальний розвиток правовідносин, об'єкти яких опинилися у складі такої спадщини. У такому разі суб'єктивні права померлого стають вразливими, а тому потребують особливого захисту. Одним із інструментів їхнього забезпечення є нормативне встановлення ефективного механізму з набуття правонаступником відумерлої спадщини. Утім, врегулювання цього інституту перебуває на базовому рівні, позаяк визначення отримали лише загальні засади правонаступництва територіальної громади щодо такої спадщини.

«Схематичність» врегулювання відносин відумерлої спадщини в ЦК України, можливо, була б виправдана

у разі, коли такі відносини були б звичними, повсякденними та характеризувалися усталеною практикою. Втім, у сучасному вигляді відносини правонаступництва щодо відумерлої спадщини на момент прийняття нового ЦК просто не існували. Так, зокрема, таке правонаступництво відповідно у ст. 1277 ЦК втратило свій спадковий (а отже – універсальний) характер внаслідок заздалегідь звуженого законодавцем обсягу спадкового пасиву, набувши ознак **сингулярного**.

Недостатня нормативна врегульованість породжує велику кількість дискусійних положень, що в сукупності із неврахуванням законодавцем зарубіжного досвіду і небажанням органів місцевого самоврядування активно вступати у відносини правонаступництва щодо всього обсягу відумерлої спадщини стали основними перешкодами на шляху до нормального розвитку практики у цій сфері.

Зокрема, досить бідною залишається практика правонаступництва територіальної громади в авторському праві у складі відумерлої спадщини, що викликано, перш за все, її **незацікавленістю** в набутті такого права, оскільки не завжди воно становить очевидний економічний інтерес, а також відсутністю належного рівня правосуб'єктності для подальшого здійснення авторського права. Незважаючи на те, що ці відносини становлять значний інтерес для суспільства, зараз відсутній контроль за ними, тож закріплений у ч. 1 ст. 1277 ЦК обов'язок територіальної громади подати заяву про визнання спадщини відумерлою виконується досить довільно. Очевидно, що варто **чітко визначити строк, протягом якого територіальна громада має виконати зазначений обов'язок**, а також розглянути можливість **притягнення посадових осіб до відповідальності** за його свідоме невиконання.

Проаналізувавши чинне законодавство, маємо підстави вважати, що авторське право переходить у складі відумерлої спадщини **на загальних підставах**, визначених ст. 1277 ЦК. Безумовно, позитивно можна оцінювати відсутність у ЦК України норми ст. 555 ЦК УРСР, відповідно до якої авторські права у разі відсутності спадкоємців припинялися, однак врегулювання відносин відумерлості щодо авторських прав з огляду на їхню особливу природу все ж потребує спеціального врегулювання, оскільки його ефективне здійснення та захист більшою мірою залежать від правосуб'єктності набувача, а також його компетенції в цій сфері. Тому вважаємо за необхідне не лише заміну територіальної громади на державу у відносинах правонаступництва в авторському праві, а й **наділення компетентних державних органів** відповідними повноваженнями щодо його здійснення та захисту. Крім того, доцільно розглянути і можливість держави виступати не остаточним правонаступником, а бути в особі певного органу своєрідним «акумулятором і розподілювачем».

Доцільним видається й окреме визначення в ст. 1277 ЦК та Законі України «Про авторське право та суміжні права», які саме права автора переходять до правонаступника у складі відумерлої спадщини, що не лише визначить їхній склад, а й не дасть змоги «ігнорувати» авторське право під час набуття відумерлої спадщини. Оскільки майнові права автора зазвичай тісно пов'язані з особистими немайними, неправильно було б стверджувати про припинення останніх смертю власника. Зважаючи на їхню неперехідність і невідчужуваність, погоджуємося з думкою, що у **правонаступника вперше виникають повноваження щодо його захисту особистих немайнових прав автора, однак він їх не набуває** [24, с. 247].

Отже, очевидною є суттєва різниця між динамікою розвитку вітчизняного законодавства і світовими тенденціями у сфері авторського права. Стан досліджуваних відносин не відповідає вимогам часу, деструктивно впливаючи на ефективність здійснення та захисту прав інтелектуальної власності, а також духовний розвиток суспільства. Тому законодавство в цій сфері має підлягати якнайшвидшому та щонайширшому реформуванню та вдосконаленню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми спадкового права : навч. посібник / за заг. ред. проф. Ю.О. Заїки, ст. наук. спів. О.О. Лов'яка. Київ : КНТ, ЦУЛ, 2014. 336 с.
2. Гражданское право : учебник / под ред. Е.А. Суханова. В 2 т. Т. 1. Москва : БЕК, 2000.
3. Жилинкова И.В. Современные тенденции развития наследственного законодательства Украины. *Гражданское законодательство*. Алматы, 2010. Вып. 35.
4. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток : монографія. 2-е вид. Київ : КНТ, 2007. 288 с.
5. Казанцева А.Е. Приобретение права собственности в порядке наследования. *Вещные права: система, содержание, приобретение*. Москва, 2008. С. 251.
6. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. Часть третья / под ред. Л.П. Ануфриевой. Москва, 2004.
7. Котухова М.В. Гражданско-правовое регулирование отношений с выморочным имуществом в наследственном праве Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007.
8. Кухарев О.Є. Визнання спадщини відумерлою: окремі питання правозастосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 4. С. 119–128.
9. Кухарев О.Є. Особливості інституту відумерлої спадщини у законодавстві зарубіжних країн. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна, м. Харків, 25 травня 2013 р. Харків : ХНУВС; Золота миля, 2013. С. 133–136.
10. Постановою Київського апеляційного суду від 19 лютого 2019 р. у справі № 761/12617/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79988450>
11. Рішення Верховинського районного суду Івано-Франківської області від 30 листопада 2018 р. у справі № 340/478/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78363830>.
12. Рішення від Ленінського районного суду м. Вінниці від 21 березня 2012 р. у справі № 212/1571/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/22488620>.
13. Розгон О.В. Деякі положення щодо правової природи відумерлого майна за законодавством України та Російської Федерації. *Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матевєєвські цивілістичні читання)* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Г.К., 2011.
14. Розгон О.В. Процедура набуття прав на відумерлу спадщину територіальною громадою. *Науково-практичний журнал «Мала енциклопедія нотаріуса»*. 2010. № 6. С. 104–115.
15. Рябоконт Є.О. Авторське право як об'єкт спадкового правонаступництва. *Вісник Національного університету ім. Т.Г. Шевченка*. 2002. № 45–48. С. 222–224.
16. Рябоконт Є.О. Відумерлість спадщини. *Нотаріат України*. 2014. № 3 (3). С. 22–38.
17. Рябоконт Є.А. Правопреемство в выморочном имуществе по гражданскому законодательству Украины. *Studia Iuridica*. Warszawa, 2015. Том 61. Miscellanea. S. 299–308.
18. Сергеев В.И. Почему авторское право не может быть выморочным имуществом. *Юрист*. 2006. № 10. С. 26–31.
19. Сергеев В.И., Марданшина А.С. Авторское право наследников должно принадлежать обществу. *Гражданское право*. 2006. № 4. С. 5.
20. Спадкове право: навч. посіб / Ю.О. Заїка, Є.О. Рябоконт. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 352 с.
21. Спадкове право : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2017. 164 с.
22. Спадкове право: Нотаріат. *Адвокатура. Суд: наук.-практ. посіб.* / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Кліменко, С.Я. Рабовська, О.О. Кармаза та ін. ; за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2007. 1216 с.
23. Спадкування в Україні / Л.М. Горбунова, С.В. Богачов, І.Ф. Іванчук, Н.А. Кубар. Київ : Поліграф-Експрес, 2006. 60 с.
24. Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження) : монографія / Ю.О. Заїка, Н.Б. Солтис, В.В. Проценко, Є.О. Рябоконт ; відп. ред. академік НАПрН України В.В. Луць. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 248 с.
25. Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 10 вересня 2019 р. у справі № 761/44517/18-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80010662>.
26. Федорова Ю. К вопросу о наследовании исключительного авторского права. *Интеллектуальная собственность*. 2009. № 6. С. 49–51.
27. Фесенко Є.В. Деякі питання спадкування авторських прав на твір, створений у співавторстві. *Право.ua*. 2018. № 2. С. 149–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2018_2_25.
28. Фесенко Є.В. Особливості спадкування авторських прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2018. 209 с.
29. Фесенко Є.В. Правовий статус спадкоємців авторських прав в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 138–140.
30. Хаскельберг Б.Л., Ровный В.В. Переход выморочного наследства к публичному образованию «Наследственное право». 2012. № 1.
31. Українське агентство з авторських та суміжних прав. URL: <http://uacrr.org/pro-nas/misiya>.
32. Special 301 Report on Intellectual Property Protection and Review of Notorious Markets for Piracy and Counterfeiting. URL: <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2019/april/ustr-releases-annual-special-301>.
33. Varian Hal. Copyrights That No One Knows About Don't Help Anyone. *New York Times*. Retrieved 22 October 2012.